

- 35 Naturam metuens Threicias neces
Versu grandiloquo et funera militum
Non deflenda canis. Tu sequitur sacer
Palmotta, aetherei qui Sobolem Patris
Divinis cecinit, par ut erat, modis;
- 40 Palmottaeque comes doctus Aranea,
Et cultus Nalius, Mensaque fervidus:
Nec te praeteream, chare Sororibus
O Gradi ausoniis, nec nova sydera
Stay. Quis referat plectra Rogaccii?
- 45 Mondegaje, tuam quis memoret chelyn?
His, o Castalides, vatibus et mihi
Lauro, si mereor, cingite tempora:
Rhacusa et Getici militis impetu
Sic vobis Helicon sarciet erutum.

Marko Tulije Ciceron

Govor za Kvinta Ligarija

Uvodna napomena

Govor za Kvinta Ligarija (*Pro Q. Ligario oratio*) prvi je govor što ga je Ciceron nakon šestogodišnje stanke – od god. 52., kad je, primjerice, branio Tita Anija Milona (*Pro T. Annio Milone oratio ad iudices*) – govorio javno na trgu, i to pred samim Cezarom, a ne, kao sve dotadašnje, pred sudačkim zborom.

Kvint Ligarije bio je god. 50. u Africi legat propretora Gaja Konsidija Longa. Kad je propretoru minulo vrijeme službovanja, on je upravu nad pokrajinom, sve do dolaska nasljednika, predao svom legatu Kvintu Ligariju. U to je god. 49. buknuo građanski rat između Cezara i Pompeja. Pompejevi pristaše u Africi stali su nagovarati Ligarija da im postane vođa i da prihvati vrhovno zapovjedništvo.¹ Sami su ga događaji izbacili iz te neprilike. U Afriku je, naime, iznevjeren od svojih kohorata u bitki protiv Cezara kod Auskima, pobjegao Pompejevac Publije Atije Var, nadajući se ondje prijaznu dočeku jer je koju godinu prije bio upraviteljem pokrajine Afrike. Pompejevci su sad njemu ponudili afrički imperij i on ga je spremno prihvatio.² Uz novoga zapovjednika Ligarije je nastavio svoju službu; područje mu je bila morska obala. Nedugo potom senat je poslao u Afriku kao Konsidijeva nasljednika Lucija Celija Tuberona,³ a Ligarije je po Varovu nalogu morao spriječiti novomu upravitelju dolazak u Afriku. Kad je Tuberon doplovio pred Utiku, Ligarije ne samo da mu je zabranio ući u luku i u grad, nego, štoviše, nije dopustio ni da njegovu bolesnom sinu dadu vode.⁴ Tuberoni su odatle otišli u Makedoniju k Pompeju gdje su se uz njega borili protiv Cezara, a kad je ovaj u bitki kod Farsala, u kolovozu god. 48., izašao kao pobjednik, pokorili su mu se i zadobili od njega

¹ Vidi s 2. sq ovoga govora.

² *Caes. B. civ. I 13, 31.* "(Africam) sua sponte vacuum occupaverat."

³ Lucije Celije Tuberon poznat kao povjesnik. Isp. što Ciceron piše svom bratu Kvintu, koji je god. 61. bio propretor Azije (*Ad Q. fr. I 1, 10.*) "legatos habes eos, qui ipsi per se habituri sint rationem dignitatis suae, de quibus honore et dignitate et aetate praestat Tubero, quem ego arbitror, praesertim cum scribat historiam, multos ex suis annalibus posse deligere, quos velit et possit imitari."

⁴ Isp. 23. ovoga govora; *Pompon. De orig. iuris 46 (Dig. I 2; II 46)* "is est Q. Ligarius, qui cum Africae oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit nec aquam haurire." *Caes. B. civ. I 31, 3.* "hic (Varus, tj. na čiju je zapovijed Ligarius) venientem Uticam navibus portu atque oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit."

oprost. Po odlasku Tuberonovu Afrika je i dalje ostala u rukama Vara i Pompejevaca. Onamo je, stoga, da je osvoji za Cezara, sa Sicilije prešao Cezarov zapovjednik Kurion. On je, doduše, pobijedio Vara, ali je poginuo u bitki protiv numidskog kralja Jube, koji je u ovom građanskom ratu prišao Pompejevoj strani. Nakon bitke kod Farsala poraženi su se Pompejevci pod vodstvom Scipiona i Katona (Mladeg) zbježali u Afriku, računajući na jake odrede svojih pristaša u Utici i Hadrumetu i u savez s kraljem Jubom. U prosincu 47. god. u Afriku je, stoga, morao krenuti sam Cezar. On je u travnju 46. god. konačno svladao svoje neprijatelje u bitki kod Tapsa, a kad je došao u Hadrumet, našao je ondje i Ligarija. Ovomu se ništa nije dogodilo, ali mu je bilo zabranjeno vratiti se u domovinu.⁵

Ligarije je u Italiji imao još dvojicu braće,⁶ koji su, uzdajući se u činjenicu što nisu bili protivnici Cezarovi, uznastojali da preko svojih utjecajnih rođaka i prijatelja Cezarovih isposluju da Cezar dopusti Kvintu slobodan povratak u domovinu. Nakon uzaludnih napora da dođu do Cezara, zaokupljena državnim poslovima, to im je uspjelo tek 23. rujna 46. god.⁷ (po novom kalendaru) Braća i rođaci Ligarijevi pali su ničice pred Cezarom, a Ciceron je izložio njihovu molbu. Iz Cezarova prijazna držanja Ciceron i Ligarijeva rodbina zaključili su da se smiju nadati skorom pomilovanju. Tu im je nadu iznenada pomutila tužba koju je kod Cezara podigao protiv Ligarija Kvint Elije Tuberon, onaj isti mladić koji je bolestan došao s ocem pred Utiku, a Ligarije mu nije dao izaći na kopno.

U osnovi motiv je tužbe, dakle, bila osobna osveta. Kakav je, pak, bio formalni sadržaj Tuberonove tužbe protiv Ligarija – jer puki boravak ovoga u Africi zasigurno nije mogao biti dovoljnim razlogom za kriminalnu parnicu – rasvjetljuje nam donekle Kvintilijan. Kod njega nalazimo nekoliko redaka koji nam ukratko kazuju sadržaj tužbenoga govora Tuberonova: "*Tubero iuvenem se patri haesisse, illum a senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum*

⁵ *Caes. B. Afric. 89, 2.* "Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit."

⁶ Vidi 35. i 36. ovoga govora; *Ad Att. XIII 44, 3.* Ime je trećega brata nepoznato. Njihov bliži rođak možda je bio Publije Ligarije kojega je Cezar u afričkom ratu god. 46. dao pogubiti jer se ovaj, premda je bio prije tri godine u hispanskom ratu uhvaćen i pomilovan, protivno zadanoj riječi ponovo latio oružja protiv Cezara. *B. Afric. 64, 2.* "ob periurii perfidiam."

⁷ *Ad fam. VI 14, 2.* "cum a. d. V Kal. intercalares priores rogati fratrum tuorum venissem mane ad Caesarem atque omnem adeundi et conveniendi illius indignitatem et molestiam pertulissem, cum fratres et propinqui tui iacerent ad pedes et ego essem locutus, quae causa, quae tuum tempus postulabat, non solum ex oratione Caesaris, quae sane mollis et liberalis fuit, sed etiam ex oculis et voltu, ex multis praeterea signis, quae facilius perspicere potui quam scribere, hac opinione discessi, ut mihi tua salus dubia non esset." Isp. 14. ovoga govora.

ait, ut primum licuerit, a partibus recessisse. Ligarium et perseverasse et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Caesarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rem publicam vellet, sed pro Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse." *Quintil. Inst. orat. XI 1, 80.* (Tuberon reče da je kao mladić svuda pratio oca, da je od senata poslan ne u rat, nego u nabavku žita, i da je, čim mu se za to ukazala prilika, napustio stranku. Ligarije da je u tome ustrajao i stajao ne uz Gneja Pompeja, jer je imeđu njega i Cezara vladala borba za dostojanstvo, premda su obojica željeli da država bude živa i zdrava, nego uz Jubu i Afričane, najveće neprijatelje rimskog naroda). Iz zadnjih se riječi razabire da je Tuberon Ligarija najviše krivio zbog toga što je bio saveznik Jube, neprijatelja rimskog naroda. Po tome mora da je Ligarije bio optužen zbog veleizdaje (*perduellio*), to jest da je izdao domovinu i time počinio *parricidium patriae*. Tužba, međutim, ni s tog stanovišta nije bila osnovana jer je Juba već odavno bio rimski podanik, a ionako nije bio ustao na čitav rimski narod, nego, kao i Rimljani Pompejevci, samo na Cezarovu stranku. Tužitelj je, bez sumnje, više očekivao od Cezarova gnjeva, negoli od same tužbe. Sudac u ovoj parnici bio je, naime, Cezar, a njega je Ligarije svojim ponašanjem najviše uvrijedio. Sudačka mu je vlast pripadala kao diktatoru.

Rasprava je održana potkraj god. 46. Obrane se prihvatio Ciceron, premda je sve upućivalo na to da će biti teška i neprilična. Nije, naime, nipošto smio u potpunosti opravdati Ligarijev postupak da ne uvijedi Cezara i na taj način samo još više naudi svom branjeniku. Vješti se govornik, međutim, i u toj neprilici znao snaći. Krivnju Ligarijevu umanjio je prikazujući njegov neugodan položaj u Africi koji mu nije omogućavao da drukčije radi. Cijeloj je tužbi oduzeo opasnu ozbiljnost izvrgavši ruglu tužiteljevu nedosljednost. Najviše je ipak koristio tužbeniku spretno zazivajući blagost i milostivost Cezarovu koja je oprostila i gorim grijehnicima, među kojima i samom tužitelju.

Cezar je pomilovao Ligarija. No u tom njegovom postupku ne treba gledati časovitu tronutost, kako je to zabilježio Plutarh u Ciceronovu životopisu: (Cic. 39.) "Ali kad je Ciceron, započevši govoriti, slušaoce izvanredno potresao i njegov je govor, kako je odmicao, pokazivao uzbuđenje u raznim stupnjevima i čudesan čar, Cezarovo je lice često mijenjalo boju i bilo je očigledno da je u duši prolazio sve osjećaje, a kad se govornik najzad dotakao bojeva kod Farsala, duboko uzbuđen drhtao je, kažu, cijelim tijelom i iz ruke ispustio neke svoje spise. U svakom slučaju, oslobodio je optuženoga prisiljen na to." Daleko je vjerojatnije da je i ovo pomilovanje, kao i tolika prethodna, među kojima i pomilovanje Cicerona, te oca i sina Tuberonâ, bio izraz Cezarove programatske blagosti prema bezopasnim političkim neprijateljima (*clementia Caesaris*). Time se, dakako, ne tvrdi da se Cezara nije dojmila braniteljeva besjeda. Cezar je bio vrlo uman čovjek, i sam vješt govornik i izvrstan stilist, i teško je vjerovati da nije umio ocijeniti vrijednost Ciceronova

govora i uživati u njemu. Poanta spomenute Plutarhove anegdote možda i leži u tome da su se već u starini ljudi divili Ciceronovu govoru za Ligarija, u čemu su, uostalom, imali potpuno pravo, jer je ovo doista jedan od najskladnijih i najdotjeranijih primjera rimske govorničke vještine. Valja, međutim, ipak dodati da je Ciceron i ovaj govor, kao i, primjerice, govor za Tita Anija Milona, tek kasnije u ovom obliku napisao i izdao.

Branitelj je odnio pobjedu, a tužitelj Tiberon je toliko bio pogođen porazom da se zauvijek okanio govorništva i posvetio se izučavanju državnoga i privatnog prava. (isp. Pompon. Dig. I 2, 2, 46. "*post hos Q. Tubero fuit, qui Ofilio operam dedit; fuit autem patricius et transiit a causis agendis ad ius civile, maxime posquam Q. Ligarium accusavit nec obtinuit apud C. Caesarem... Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati et complures utriusque operis libros reliquit;*").

Ligarije se ni nakon amnestije nije pomirio s Cezarom. Vrativši se u Rim, pridružio se urotnicima koji su ubili Cezara.⁸ Zaglavio je najvjerojatnije zajedno sa svojom braćom, za koju se to pouzdano zna, za vrijeme proskripcije god. 43. pr. Kr.⁹

Govor, kao što je ovaj Ciceronov, u kojem nije glavna zadaća pravno dokazivanje, nego molba i zaziv milosti, zove se *deprecatio* (isp. *Rhetorica ad Herennium* I 11, 15. "*deprecatio est, cum et peccasse et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur*").

Međutim ni ovo nije prava, čista *deprecatio*, jer Ciceron pokušava i s pravnoga gledišta barem donekle opravdati Ligarijevo ponašanje. Na to je upozorio već Kvintilijan: *Instit. orat.* V 13, 5. "*deprecatio, quae est sine ulla spe defensionis, rara admodum et apud eos solos iudices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur, quamquam illae quoque apud C. Caesarem et tres viros pro diversarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia; nisi hoc fortissime defendentis est dicere: quid aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus.*"

Ovaj Ciceronov molbeni govor predstavlja osamljen slučaj u Ciceronovu govorničkom opusu. Stil nije kićen i bujan kao u drugim njegovim govorima, vjerojatno zbog toga što je Ciceron želio ugoditi Cezaru kojemu se svidao priprosti i jezgroviti *genus atticum* kojega se ovaj i sam držao u svojim govorima.

Priredio i preveo *Josip Miklić*

⁸ *Plut. Brut.* 11; *Appian. B. civ.* II 113.

⁹ *Appian. B. civ.* IV 22, 23.

Govor za Kvinta Ligarija

I

I Nevidenu i prije današnjega dana nečuvenu optužbu predao ti je, Gaju Cezare, rođak moj Kvint Tiberon – kako je Kvint Ligarije bio u Africi i kako je to Gaj Panza, muž (inače) izvrsna značaja – uzdajući se možda u prijateljstvo koje gaji s tobom – imao smjelosti priznati. Zbog toga ne znam kamo da se okrenem. Došao sam, naime, spreman da se – kad već ti to sam po sebi nisi znao niti si za to od drugoga mogao čuti – poslužim tvojim neznanjem kako bih spasio nesretna čovjeka. No budući da se marljivošću neprijatelja ušlo u trag onomu što je bilo skriveno, ne preostaje mi, kako vidim, ništa drugo negoli sve otvoreno priznati, pogotovu kad je prijatelj moj Panza učinio da mi za to više ne budi slobodne ruke, te mi se valja okaniti raspre i čitav svoj govor usmjeriti prema tvomu milosrđu, zahvaljujući kojemu su premnogi spašeni, budući da su 2 od tebe ishodili ne toliko odrješene od krivice koliko oprost od zablude. Imaš, dakle, Tiberone, ono što tužitelj samo poželjeti može: tuženika koji priznaje; no koji ipak priznaje samo to kako je bio na onoj strani na kojoj si bio ti, na kojoj je bio muž svake hvale dostojan – tvoj otac. Zbog toga je potrebno da vi priznate svoj prijestup prije nego što Ligarija prekorige zbog bilo kojega grijeha.

Kvint je, naime, Ligarije, u trenutku kad nije bilo nikakve slutnje o ratu, otputovao kao legat u Afriku zajedno s Gajem Konzidijem; u toj je legatskoj službi tako omilio i građanima i saveznicima našim da Konzidije, pri svom odlasku iz pokrajine, ne bi bio mogao bolje ugoditi ljudima da je bilo koga drugoga postavio za namjesnika pokrajine. Zbog toga je Ligarije, kad ni nakon duga ustezanja nije bio ništa postigao, pokrajinu prihvatio preko volje. Njome je u miru tako upravljao da je i građanima i saveznicima postala vrlo mila njegova čestitost i savjesnost.

3 Iznenada se rasplamsao rat za koji su oni koji su bili u Africi prije čuli kako se vodi negoli kako se priprema. Kad su doznali za nj, počeli su, dijelom iz nepromišljene strasti, dijelom iz svojevrсна slijepa straha, tražiti nekoga za vođu, najprije za svoje spasenje, a potom i za svoja stranačka pregnuća. Pritom se Ligarije, žudeći za domom, želeći se vratiti k svojim, nije dao uplesti ni u kakve poslove.

U međuvremenu je Publije Atije Var, koji je kao pretor ranije upravljao Afrikom, došao u Utiku. Sve se odjednom sjatilo oko njega. A on je s nemalom strašću prigrabio vrhovno zapovjedništvo – ako je moglo biti vrhovnim zapovjedništvom ono što se nudilo privatnoj osobi, uz viku neuke svjetine, bez ikakve javne odluke. Zbog toga je Ligarije, koji je želio izbjeći svaku takvu obvezu, po Varovu dolasku malo otpočnuo.

II

4 Sve do sada, Gaju Cezare, Kvint je Ligarije slobodan od bilo kakve krivice. Iz svog doma ne samo da nije krenuo ni u kakav rat, nego ni u najmanju slutnju o ratu. Otputovao je kao legat, u miru. U posve umirenoj pokrajini tako se ponašao da joj je išlo u prilog što se održava mir. Odlazak njegov, doista, ne mora vrijeđati tvoje srce. Zar, dakle, ostanak? Mnogo manje. Odlazak, naime, nije u sebi imao nečasne namjere, ostanak čak i čestitu potrebu. Ova su, dakle, dva vremenska razdoblja bez ikakva prijekora: prvo, kad je otputovao kao legat, 5 drugo, kad je na silne molbe iz pokrajine postavljen na namjesnika Afrike. Treće je razdoblje ono što ga je proveo u Africi poslije Varova dolaska. Ako ono zaslužuje prijekor, krivica leži u nuždi, ne u namjeri. Zar bi on, samo da je na bilo način to mogao izbjeći, radije ostao u Utici negoli u Rimu, s Publijem Atijem radije negoli sa svojom braćom s kojom se tako dobro slagao, s tuđincima radije negoli sa svojima? Budući da je legatska služba već sama po sebi bila puna čežnje i briga zbog gotovo nevjerovatne bratske ljubavi, zar je ovaj mogao ostati mirna srca kad se zbog ratnoga razdora našao otrgnut od svoje braće?

6 Nemaš, dakle, Cezare, sve dosada u Kvinta Ligarija nikakva znaka nenaklonosti prema tebi. Pripazi, molim, kako samo zastupam njegovu obranu: ta iznosim svoju. O blagosti, divne i dostojne da je svi veličaju počašću, pohvalom, pismima i spomenicima! Kad Marko Ciceron brani pred tobom nekoga drugoga tvrdeći kako ovaj nije bio u onom uvjerenju u kojem priznaje da je bio sam, niti se plaši tvojih skrovitih misli niti se boji onoga što ti o meni pada III na um kad slušaš o nekome drugom. Gledaj samo kako se ne ustručavam! Gledaj kolika mi svjetlost plemenitosti i mudrosti tvoje sviće dok govorim pred 7 tobom! Koliko uzmognem, napregnut ću glas da rimski narod ovo razgovijetno čuje: Kad je rat već bio započeo, Cezare, kad se već velikim dijelom i vodio, bez ikakve prisile, iz uvjerenja i od svoje volje prišao sam k onom oružju koje se podiglo protiv tebe. Pred kime, dakle, ovo govorim? Ta pred onim koji me je, mada je za to znao, ipak, prije nego što me je i vidio, vratio državnim poslovima; koji mi je iz Egipta poslao pismo s porukom da ostanem ono što sam i bio; koji je, premda sam bio jedinim zapovjednikom u čitavoj državi rimskoga naroda, dopustio da ja budem drugi; od kojega sam – a tu mi je vijest prenio upravo ovdje nazočni Gaj Panza – dobio dopuštenje da zadržim pruće okićeno lovorom sve dok sam smatrao da ga trebam zadržati; koji je mislio kako mi istom tada vraća život ako mi ga dade uza sve znakove 8 počasti. Pripazi molim te, Tuberone, kako se ja koji se ne skanjujem govoriti o svojim postupcima ne usuđujem javno progovoriti o Ligarijevima. A ovo sam o sebi rekao zbog toga da mi Tuberone, kad već o sebi govorim isto, oprosti. Ja odobravam njegovu poslenost i slavu, bilo zbog bliska srodstva, bilo zbog

toga što me raduju njegova oštroumnost i revnost, bilo zbog toga što smatram kako 9 zasluga bliska mi mladića može i za mene uroditi kakvim plodom. No pitam vas ovo: tko to smatra da je zločin što je bio u Africi, te se tuži kako ga je u tom spriječio Ligarije i koji se, štoviše, pod oružjem pobio sa samim Cezarom. Što je, naime, Tuberone, u farsalskoj bitki radio onaj tvoj iskusni mač? U čiji je bok bio uperen onaj bodež? Kakvu je namjeru imalo tvoje oružje? Kakva je bila tvoja misao, izraz očiju, pokret ruku, žar srca?

Što si htio? Što želio?

IV

10 Previše navaljujem; čini se kako se mladić uzrujava. Da se vratim k sebi: bio sam pod istim oružjem. Što smo, pak, drugo nastojali, Tuberone, negoli da i mi možemo ono što ovaj može? Zar će te, Cezare, na okrutnost potaknuti govor upravo onih kojih je oprost od kazne zasluga tvoje blagosti?

A u ovoj parnici, Tuberone, opažam, doduše, ponešto i nedostatak tvog iskustva i znanja, ali mnogo više nedostatak iskustva i znanja tvoga oca, zbog toga što kao čovjek koji se ističe koliko nadarenošću toliko i učenošću, nije opazio kakva je ova vrsta parnice; da je, naime, opazio, sigurno bi volio da je vodiš na bilo koji drugi način, negoli na ovaj na koji je vodiš.

Okrivljuješ onoga koji priznaje; nije ti dosta: optužuješ onoga koji ima ispriku bilo, kako ja tvrdim, bolju negoli ti, bilo, kako ti hoćeš, jednaku tvojoj. Ovo što ću 11 ustvrditi vrijedno je čuđenja, ali je nalik grozoti: nema ta optužba svrhu da Kvint Ligarije bude osuđen, nego da bude umoren. To prije tebe nije učinio nijedan rimski građanin; tuđinski su to običaji: mržnjom se dati navesti na krajnju krvožednost osobina je prevrtljivih Grka ili divljih barbara. Što, naime, nastojiš drugo? Da ne bude u Rimu? Da bude bez doma? Da ne živi s prečestitom braćom svojom? S ovdje nazočnim Titom Brokhom, svojim ujakom? Sa sinom njegovim, bratićem svojim? S nama? Da ne bude u domovini? Zar jest? Zar može biti uskraćen u svemu ovome više nego što je uskraćen? Ne 12 daju mu u Italiju; živi kao prognanik. Ne želi ti, dakle, ovoga mog šticećenika lišiti domovine, koje je lišen, nego života. A to ni kod onoga samodršca, koji je sve koje je mrzio kažnjavao smrću, nitko nije radio na taj način. Sam je zapovijedao da se ubija a da to nitko nije zahtijevao, čak je i nagradama na to pozivao. Tu je okrutnost ipak nekoliko godina poslije ukinuo upravo ovaj ovdje

V

za kojega ti sada hoćeš da bude okrutan. "Ali ne," reći ćeš, "ja to zahtijevam."

Herkula mi, tako i ja mislim Tuberone. Poznajem, naime, tebe, znam tvog oca, znam dom i ime vaše; poznate su mi težnje roda i obitelji vaše za vrlinom, čovječnošću, znanjem, kao i drugim premnogim i preplemenitim vještinama.

13 Zbog toga pouzdano znam kako ne tražite krvi, ali ste pritom premalo pozorni. Vaš postupak upućuje na to da se čini kako niste zadovoljni onom kaznom u kojoj se sve dosad nalazi Kvint Ligarije. Koja je to, dakle, druga ako ne smrt? Ako, naime, jest u progonstvu, kao što jest, što još više od toga zahtijevate? Zar da mu ne bude oprošteno? To je, doista, mnogo strože i mnogo surovije. Zar ćeš na ono što mi tražimo molitvama, suzama, ležeći pred nogama, ne pouzdavajući se toliko u našu obranu koliko u čovječnost ovog ovdje čovjeka, udariti da ne ishodimo i zar ćeš nasilno prekinuti naš plač, i 14 nama koji ležimo pred nogama uskratiti glas poniznih molitelja? Da si ti onda kad smo ovo činili kod kuće – što smo doista učinili i što, kako se nadam, nismo uzalud učinili – iznenada upao i počeo vikati: "Gaju Cezare, nemoj mu oprostiti, nemoj se smilovati braći što te preklinju za život svog brata," zar ne bi od sebe odbacio sav osjećaj čovječnosti? Koliko li je ovo još nemilosrdnije: da, naime, ono za što mi kod kuće molimo ti na trgu napadaš i u takvoj nesreći 15 tolikih ljudi ukidaš utočište milosrđa! Reći ću, Cezare, jasno što mislim. Kad u ovakvoj tako velikoj tvojoj sreći ne bi bilo tolike blagosti koju ti sam po sebi, sam po sebi, velim, imaš – znam što govorim – ta bi pobjeda bila prepuna najgorče žalosti. Koliko li bi, naime, tek među pobjednicima bilo onih koji bi htjeli da si okrutan, kad ih se može naći i među pobijedenima! Koliko li mnogo onih koji bi, budući da bi htjeli da nikomu ne oprostiš, sprečavali tvoju 16 milostivost, kad čak i ovi kojima si sam oprostio ne bi htjeli da budeš milosrdan prema drugima! Kad bismo mogli dokazati Cezaru da Ligarije uopće nije ni bio u Africi, kad bismo časnom i milosrdnom lažju htjeli spasiti nesretnog sugrađanina, ipak ne bi bilo čovjeka dostojno u tako odlučnu i za sugrađanina pogibeljnu času pobijati i opovrgavati našu laž, a kad bi već koga i bilo dostojno, jamačno ne onoga koji se nalazio u jednakom položaju i dostojanstvu. No ipak, jedno je ne htjeti da Cezar pogriješi, a nešto sasvim drugo ne htjeti da se smiluje. Tada bi mogao reći: "Cezare, nemoj mu vjerovati; bio je u Africi, digao se na oružje protiv tebe;" ovako, što govoriš? "Nemoj mu oprostiti." To niti je čovjeka dostojna niti čovjeku upućena riječ. Onaj tko se njome pred tobom služi, Cezare, prije će odbaciti svoju negoli umanjiti tvoju čovječnost.

VI

17 No prvi je pristup i zahtjev Tuberonov, ako se ne varam, bio taj kako želi govoriti o zločinu Kvinta Ligarija. Ne sumnjam kako si se začudio bilo zbog toga što ne govori ni o kom drugom, bilo zbog toga što se kao tužitelj javlja čovjek koji se nalazio u istom položaju, bilo zbog pitanja kakvu li to novost donosi. Ti to nazivaš zločinom, Tuberone? Zašto? Toga je, naime, imena sve dosad bio pošteđen onaj slučaj. Jedni ga nazivlju pogreškom, drugi strahom; oni koji na to gledaju nešto strože – nadom, željom, zlovoljom, tvrdoglavošću; oni, pak, koji na to gledaju najstrože – nepromišljenošću. Zločinom, osim tebe, sve dosada nitko. A meni se, bar, ako se već traži pravo i istinsko ime za našu nevolju, čini kako se tu zbila neka kobna nesreća i kako je neka nesmotrenost zahvatila ljudske duše, te se nitko ne treba čuditi što je ljudske zamisli nadvladala božanska 18 neumitnost. Neka i jesmo nesretni – premda uz ovdje nazočna pobjednika to ne možemo biti; no ne govorim ovdje o nama, o onima govorim koji su poginuli – neka su i bili pohlepni, neka su i bili ljuti, neka su i bili tvrdoglavi: zasigurno su pošteđeni optužbe za zločin, za izdajstvo, makar bio mrtav Gnej Pompej, makar bili mrtvi mnogi drugi. Kada je to itko od tebe, Cezare, čuo ili što je to drugo tvoje oružje htjelo negoli nepravdu odagnati od tebe? Što je to nastojala tvoja nepobjediva vojska negoli zaštititi svoje pravo i tvoje dostojanstvo? Što? Kad si želio da nastupi mir, zar si ti to činio zato da se složiš sa zlikovcima ili zato da 19 se složiš sa čestitim sugrađanima? Meni se, barem, Cezare, tvoja prevelika dobročinstva prema meni doista ne bi činila tako značajnima kad bih smatrao da si me na životu ostavio kao zločinca. Kako bi, pak, ti postao zaslužnim za državu da si htio da toliki zlikovci ostanu neokrnjena dostojanstva? Rascjepom si ono smatrao u početku, Cezare; ne ratom niti neprijateljskom mržnjom, nego građanskim razdorom – kad obje strane žele da država bude spašena, ali od općega probitka zastranjuju dijelom svojim odlukama, dijelom svojim nakanama. Dostojanstvo u prvakâ bilo je gotovo jednako, ne, možda, jednako u onih koji su ih slijedili. U tadašnjem nesigurnom položaju što je bilo tako znamenito na jednoj ili na drugoj strani što bi se moglo posebno pohvaliti. Sada valja držati vrednijom onu koju su i bogovi podržali. Pošto smo, pak, spoznali tvoju blagost, tko da ne odobri onu pobjedu u kojoj nije poginuo nitko do li onoga tko se našao pod oružjem?

VII

20 No da se okanim općih prilika; prijedimo na naše. Što, na kraju krajeva, smatraš da je bilo lakše, Tuberone, da Ligarije ode iz Afrike ili da vi ne dođete u Afriku? "Jesmo li to mogli," reći ćeš, "kad je senat bio donio odluku?" Ako mene pitaš, ni na koji način. No ipak, upravo je senat Ligarija učinio legatom.

A on se osim toga tomu pokorio u onom trenutku kad je bilo neizbježno pokoriti se senatu; vi ste se pokorili onda kad se nije pokorio nitko tko to nije htio. Osuđujem li vas, dakle? Nipošto; nije vam, naime, ni bilo moguće drugačije s obzirom na vaš rod, ime, obitelj, odgoj. No ovo ne dopuštam: da upravo ono **21** čime se sami dičite osuđujete u drugih. Tuberonova je kocka ubačena prema odluci senata, budući da sam nije bio nazočan, nego ga je, štoviše, bolest priječila u tome: odlučio se bio ispričati i odbiti. Ovo ja znam zahvaljujući svakovrsnim prijateljskim vezama što ih imam s Lucijem Tuberonom: kod kuće zajedno obrazovani, u vojsci suborci, kasnije svojta, u čitavu, napokon, životu – prijatelji; značajna je veza i to što smo se uvijek bavili istim poslovima. Znam stoga, da je Tuberon htio ostati kod kuće; no netko je tako na tom radio, tako državi nametao preuvaženo ime njegovo, da on, da je i mislio drugačije, nije ipak mogao odoljeti teretu samih riječi. Popustio je pred mišljenjem preslavnoga **22** muža, ili mu se, radije, pokorio. Otputovao je zajedno s onima koji su se našli u istom položaju. Presporo je krenuo na put: zbog toga je u Afriku došao u trenutku kad je ona već bila zaposjednuta. Odatle proizlazi optužba protiv Ligarija, ili prije – gnjev. Jer, ako je krivnja u htijenju, to što ste vi htjeli u svojim rukama držati Afriku, tvrđavu svih pokrajina, stvorenu da ratuje protiv ovoga grada, nije ništa manja krivnja negoli da ju je netko drugi volio držati za sebe. No taj netko drugi nije bio Ligarije: Var je bio taj koji je tvrdio kako ima vrhovno **23** zapovjedništvo; pruče je doista imao. No, bilo kako bilo, što znači ta vaša pritužba: “nismo primljeni u pokrajinu.” Što da i jeste? Da li biste je vratili

VIII

Cezaru ili je zadržali protiv Cezara? Gledaj Cezare, koliko nam samo slobode, – ili prije drskosti – pruža tvoja dobrostivost: ako Tuberon odgovori kako je Afriku, kamo ga je bio poslao senat i ždrijeb, njegov otac htio predati tebi, neću oklijevati da, upravo pred tobom kojemu je bilo stalo do toga da on to **24** učini, najoštrijim riječima osudim njegovu namjeru. Da ti je i bio taj postupak mio, ne bi ga, naime, zbog toga i odobrio. No sve to sada prešućujem, ne toliko zbog toga da ne uvrijedim tvoje prestrpljivo uho, koliko zbog toga da se ne bi činilo kako je Tuberon namjeravao napraviti ono o čemu nikada nije ni razmišljao. Dolazili ste, dakle, u Afriku, jedinu među svojim pokrajinama koja je bila vrlo neprijateljski nastrojena prema današnjoj pobjedi, pokrajinu u kojoj se nalazio vrlo moćan kralj, neprijatelj ove stranke, i otuđena volja velike i moćne pokrajinske skupštine. Pitam vas: što ste namjeravali učiniti? Uostalom, mogu li sumnjati što ste namjeravali učiniti kad vidim što ste učinili? Spriječeni ste da **25** kročite u svoju pokrajinu, i to s najvećom nepravdom. Kako

ste to podnijeli? Komu ste predali pritužbu za pretrpljenu nepravdu? Naravno, onomu za čijim ste se mišljenjem povelili i tako s njime stupili u ratni savez. Da ste u pokrajinu dolazili radi Cezara, protjerani iz nje, zacijelo biste bili došli k njemu. Došli ste, naprotiv, k Pompeju. Kakva je to, dakle, pritužba pred Cezarom, kad optužujete onoga na koga se žalite kako vas je spriječio da vodite rat protiv Cezara? A u ovome vam je, doista, makar i s lažju, ako hoćete, što se mene tiče, slobodno hvaliti se kako ste pokrajinu namjeravali predati Cezaru. Ako i jeste od Vara ili od nekih drugih bili spriječeni u tome, ja ću ipak javno ustvrditi kako grijeh pada na Ligarija koji vas je lišio prilike za takvu zaslugu.

IX

26 No pogledaj, molim te, Cezare, ustrajnost preuzvišena muža koju ja, koliko je god sam odobravao – kao što je odobravam – ipak ne bih spominjao da nisam saznao kako ti običavaš hvaliti upravo tu vrlinu. Je li, dakle, ikada u ikojem čovjeku bilo tolike ustrajnosti? Ustrajnošću je zovem? Ne znam ne bih li je ispravnije mogao nazvati strpljenjem. Koliko je, naime, takvih koji su takvo što učinili: da se vrate upravo k onima od kojih u građanskoj neslozi ne samo da nisu bili primljeni, nego su, štoviše, bili s okrutnošću odbijeni? Odlika velikoga duha i glasovita muža jest da ga od poduzeta posla i od predložena mišljenja **27** nikakav prijekor, nikakva opasnost ne može odvratiti. Ma koliko, naime, ostalo bilo Tuberonu jednako s Varom: čast, plemenitost, sjaj, nadarenost – što je nipošto nije bilo – osobitost je Tuberonova, zacijelo, u tome što je s punopravnim zapovjedništvom, po odluci senata, bio pristigao u svoju pokrajinu. Odatle je, spriječen, došao ne k Cezaru, da se ne bi činilo kako je ljut, ne kući, da se ne bi činilo kako je kukavica, ne u bilo koji drugi kraj, da se ne bi činilo kako osuđuje onu stranku za kojom se bio poveo: došao je u Makedoniju, u tabor Gneja Pompeja, u onu istu stranku od koje je bio **28** nepravедno odbačen. Što? Kad se taj postupak nije nimalo dojmio onoga komu ste bili došli, s još manjim ste žarom, vjerujem, ostali u stranci. Jeste li bili samo na broju, a srce vam je, bilo daleko od stranke; ili, kako to već biva u građanskim ratovima, zbog strasti, ni u kome nije bilo nikakve težnje za mirom, pa tako ni u vama ništa više negoli u ostalima? Sve nas je, naime, držala živa želja za pobjedom. Ja sam, doduše, uvijek predlagao mir, ali je tada za to bilo prekasno. Bio bi, naime, znak bezumlja u času kad si pred sobom vidio bojni red razmišljati o miru. Svi smo, velim, željeli pobijediti: ti zacijelo, pogotovu, jer si bio dospio na ono mjesto gdje ti je bilo propasti ako ne pobijediš. Premda,

X

29 kako sada stvari stoje, uopće ne sumnjam da sadašnji spas više cijeniš od ondašnje pobjede. Ovo ja ne bih govorio, Tuberone, kad biste se kajali, bilo vi zbog svoje ustrajnosti, bilo Cezar zbog svoje dobrote. Ovako se, pak, pitam da li osvećujete vama nanesene nepravde ili one nanesene državi. Ako osvećujete one nanesene državi, što ćete odgovoriti na pitanje o svom ustrajnom zadržavanju u onoj stranci? Ako li one vama nanesene, pazite da ne pogriješite vi koji mislite kako će Cezar biti ljut na vaše neprijatelje, premda je oprostio svojim. Zar ti se, dakle, čini kako sam zaokupljen Ligarijevom obranom? Kako govorim o njegovu postupku? Što sam god rekao želim da se odnosi samo na jednu presudnu stvar: ili na čovječnost, ili na blagost, ili na milosrđe. Vodio sam **30** mnoge parnice, Cezare, i to zajedno s tobom, dok su te na trgu zadržavali razlozi tvojih počasnih službi, ali, doista, nikad na ovaj način: "Oprostite, suci! Prevario se, pogriješio je, nije tako mislio – ; ako ikada poslije ovoga – ." Tako se obično postupa pred roditeljem; pred sucima: "Nije to učinio, nije promislilo; lažni svjedoci, izmišljena optužba." Reci, Cezare, da si sudac u Ligarijevu postupku; pitaj u kojoj se vojsci nalazio. Štitim, ne navodim ni ono što bi možda čak i pred sucem imalo važnosti: "Kao legat otputovao je prije rata, ostavljen je u miru; zatečen je ratom; u njemu samom nije bio zagrižen; sad je sav dušom i srcem tvoj." Pred sucem tako; no ja govorim pred roditeljem. "Pogriješio je, nepromišljeno je postupio, žao mu je; utječem se tvojoj blagosti, tražim otpuštenje grijeha, molim da mu se oprost." Ako to nitko nije ishodio, onda je to bezobzirno; ako je takvih vrlo mnogo, ti koji si im probudio nadu, pruži im i pomoć. Zar je moguće da Ligarije nema razloga za nadu, kad ja pred tobom imam priliku moliti i za drugoga? Premda ni u ovoj besjedi nada nije položena u parnicu niti u nastojanja onih koji od tebe mole za Ligarija – tvojih prijatelja.

XI

31 Vidio sam, naime, i shvatio na što najviše gledaš kad se mnogi trude oko nečijega spasa: da su prilike moliteljâ kod tebe od većega utjecaja negoli njihov izgled i da ne gledaš na to kakav ti je prijatelj onaj koji te moli, nego kakav je prijatelj onomu za kojega se zalaže. Zbog toga ti i pružaš svojim tako mnogo da mi se pokatkad čini kako su sretniji oni koji uživaju u tvojoj dobrostivosti negoli ti sâm koji im toliko toga dopuštaš; ali vidim da ipak kod tebe razlozi, kako sam rekao, više vrijede negoli molitve i da te se najviše doimlju oni kod kojih vidiš najistinskiju bol u molitvi.

32 Spasenjem Kvinta Ligarija ti ćeš, doista, ugoditi mnogim svojim prijateljima, ali, molim te, promisli malo i o ovome, kako i običavaš. Mogu ti pred oči

postaviti prehrabre muževe, Sabinjane, tebi najmilije i čitav sabinski kraj, cvijet Italije i stožer države – znaš ih kao najvrsnije ljude – : pogledaj žalost i bol svih ovdje nazočnih! Ovog ovdje Tita Brokha, o kojem ne sumnjam što misliš; vidiš suze i žalobno odijelo njegovo i sina njegova. Što da kažem o braći njegovoj?

33 Nemoj, Cezare, misliti kako se zalažem za život jednoga čovjeka: ili ti trojicu Ligarija valja zadržati u gradu ili svu trojicu protjerati iz grada. Jer, bilo koje progonstvo poželjnije je ovima negoli zavičaj, negoli dom, negoli kućno ognjište ako onaj jedan ostane živjeti u progonstvu. Ako bratski, ako pobožno, ako s bolom u duši to čine, neka te ganu njihove suze, neka te gane njihova pobožnost, neka te gane njihova bratska ljubav! Neka živi onaj glas o tebi koji nas je doveo do pobjede! Slušali smo, naime, kako govoriš da nas sve smatraš protivnicima, osim onih koji su bili s nama, a sve one koji nisu bili protiv tebe – svojim. Vidiš li, dakle, sjaj svih ovdje nazočnih, ovaj dom Brokha, ovog ovdje Lucija Marcija, Gaja Cezacija, Lucija Korfidija, sve ove vitezove rimske, koji stoje ovdje u crnu odijelu, ne samo poznate ti, nego i provjerene muževe, koji su bili zajedno s tobom? A na njih smo se ljutili, njih smo tražili natrag, njima su se neki čak i grozili. Sačuvaj, dakle, svoje za svoje, da se kao i ostalô što si

XII

34 rekao i ovo pokaže najvećom istinom. Kad bi mogao do kraja sagledati slogu Ligarijâ, smatrao bi kako su sva braća bila s tobom. Ili, može li itko sumnjati kako bi, samo da je mogao ostati u Italiji, Kvint Ligarije bio uz ono mišljenje uz koje su bila i njegova braća? Ima li koga, tko poznaje suglasje i gotovo jednodušan sklad ovih ljudi u ovakvoj malone jednakoj dobi, a da ne pomisli kako bi se sve drugo prije moglo dogoditi negoli da se ova braća povedu za različitim mišljenjima i sudbinama? Srcem su, dakle, svi bili uz tebe, zlo je vrijeme otrglo jednoga. Da je on to učinio namjerno, bio bi sličan onima **35** za koje si se ti ipak pobrinuo da budu spašeni. No neka i jest otišao u rat, neka se i jest razišao u mišljenju ne samo s tobom, nego i sa svojom braćom: ovdje su tvoji koji te mole. Ja, barem, budući sam sudjelovao u svim tvojim poslovima, pamtim kakvim se to Tit Ligarije kao gradski kvestor pokazao prema tebi i tvom dostojanstvu. No premalo je da se ja ovoga sjećam: nadam se kako i ti koji ne običavaš praštati ništa osim nepravdi, budući da je to odlika tvog srca, budući da je to odlika i tvog uma, razmišljaš pomalo o onoj **36** kvestorskoj službi ovog ovdje nazočna čovjeka, kad se već prisjećaš i nekih drugih kvestora. Ovaj, dakle, Tit Ligarije, koji tada nije težio ni za čim drugim – niti je, dakako, naslućivao ovo – negoli za tim da ga smatraš naklonjenim ti i čestitim mužem, sada od tebe skrušeno moli za bratov život.

Kad ga, potaknut zaslugom ovoga ovdje, obadvojici ovih dadeš, poklonit ćeš trojicu najplemenitije i najneporočnije braće ne samo sebi i ovim ovdje tolikim i takvim muževima, te 37 nama, prijateljima tvojim, nego i državi. Učini, dakle, ono što si za preplemenitoga i preslavnoga čovjeka učinio nedavno u vijećnici isto to sada na trgu za prečasnju i čitavu ovomu mnoštvu predragu braću. Kao što si onoga prepustio senatu, tako ovoga predaj narodu, čiju si volju oduvijek najviše cijenio i, ako je onaj dan za tebe bio najslavniji, a za rimski narod najmiliji, nemoj, preklinjem te, Gaju Cezare, oklijevati da što češće tražiš zaslugu sličnu ondašnjoj slavi. Ništa nije narodu tako milo kao dobrota, nijedna među tvojim 38 brojnim vrlinama ni čudsnija ni cjenjenija od milosrđa. Ljudi, naime, ničim ne postaju sličniji bogovima negoli time što ljudima poklanjaju život. Ničega nema ni tvoj položaj većega negoli da možeš niti narav boljega negoli da hoćeš spasiti što više ljudi. Možda bi još duži govor zahtijevala parnica, narav tvoja, zacijelo, još kraći. Stoga, budući da držim kako je korisnije da sa sobom govoriš ti sam negoli ja ili bilo tko drugi, učinit ću ubrzo kraj: samo ću te podsjetiti kako ćeš život, pokloniš li ga onomu izočnomu, pokloniti svima ovima nazočnima.

Marko Tulije Ciceron

Izbor iz pisama

OD KONZULATA DO POVRATKA IZ PROGONSTVA (63-58. G. PR.N.E.)

O Ciceronu, govorniku, filozofu, političaru, koji je bio i *homo novus* i *pater patriae*, gotovo sve je već rečeno. No ipak valja istaknuti njegove dvije važne ljudske osobine koje se razaznaju baš iz njegovih pisama: to je bio čovjek vrlo visokih moralnih načela koja mu nisu pribavila baš dobru reputaciju među korumpiranim i željnim vlasti političarima toga doba. Drugu osobinu najbolje iskazuje sam August, kada je navodno, prema Plutarhovoju priči, uhvatio svog nećaka kako potajno čita jednu Ciceronovu knjigu: "Bio je to znamenit čovjek, sinko, velika uma i srca; i jako je volio svoju domovinu."

U svojim pismima Ciceron otkriva mnoge trenutke iz svoga privatnog života, a ujedno i iz svakidašnjice života u državi čiji je on bio neizostavan sudionik. Jednostavan jezik privatnog intimnog pisma razotkriva nam sve: od sinova rođenja do kćerine smrti i razvoda sa ženom, od boli jednog izgnanika pa do ponosa jednog političara, od njegova djelovanja kao konzula pa do odanosti prema Pompeju i prijateljstvu s Cezarom, od građanskog rata do otvorenog sukoba s Antonijem, do kraja republike i njegova života. Jednom riječju, cjelokupno postojanje jednog čovjeka na kojem se također, u punom sjaju, reflektiraju događaji iz jednog od najnemirnijih i najintenzivnijih razdoblja u rimskoj povijesti. Okosnicu ovoga izbora čine pisma iz progonstva 58. g. pr. n. e., koja prikazuju vjerojatno neke od najtežih trenutaka u Ciceronovu životu kada je izgubio sve osim života. "Possum oblivisci qui fuerim, non sentire qui sim, quo caream honore, qua gloria, quibus liberis, quibus fortunis, quo fratre?" (*Ad Att. III,10*)

Rodenje sinčića, laskanje Pompeju i opis nezadovoljstva trijumviratom teme su ostalih pisama. Slabost, neodlučnost, nesuvislost, s druge strane ponos, taština i ambicioznost, okrutno otkrivaju ljudsku stranu Ciceronove ličnosti. I s pravom se Petrarca iznenadio kada je 1345. g. otkrio kodekse s Ciceronovom korespondencijom: "Marce Tulli, nunc tandem quis tu tibi esses agnovi" (*Fam. XXIV,31*).

Tekst je preveden prema školskom izdanju Auguste Izzo d'Accini, *Lettere di Cicerone*, Roma 1971, kojem je u osnovi izdanje L.A. Constansa i J. Bayeta, *Cicéron, Correspondance*, Les Belles Lettres, Paris, 1940.